

خط مشی و گسترش مجموعه

فرزانه شادان پور^۱

چکیده

انفجار اطلاعات در این عصر، موجب شده است تا کتابخانه‌ها با توجه به امکانات مالی و فناوری که در اختیار دارند و با در نظر گرفتن اهداف کوتاه و بلندمدت کتابخانه، مناسب‌ترین منابع را برگزینند و رشد مجموعه کتابخانه را طوری سامان دهند که بیشترین میزان دسترسی به بهترین اطلاعات در کوتاه‌ترین زمان ممکن برای کاربران فراهم آید و وقت، بودجه و امکانات کتابخانه صرف فراهم‌آوری منابعی که مناسب اهداف کتابخانه نیست نشود. از ابزارهای تحقق این مهم داشتن خط‌مشی گسترش مجموعه است. در این مقاله ضرورت وجود چنین منشوری در کتابخانه‌ها و نحوه تدوین و تنظیم آن بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها

گسترش مجموعه، کتابخانه‌ها، خط‌مشی نویسی، الگوی فراگیر، مجموعه سازی

مقدمه

آن را در مسیر صحیح حفظ نمود؟ این مهم نیازمند تمهیداتی است که گاه چندان دشوار نیز نیستند. بیان روشن و منطقی اهداف و روش‌ها، تعیین میدان عمل، و مکتوب کردن آنها از جمله این تمهیدات است. در هر کتابخانه بخش‌های مختلفی به‌طور هماهنگ در کارند تا بتوانند به اهداف کتابخانه جامعه عمل ببوشانند. هر قدر روش‌های هر کدام از این بخش‌ها روشن‌تر و سازگارتر با مقاصد کلی باشد کتابخانه موفق‌تر است. نوشتن خط‌مشی و شیوه‌نامه

هر مجموعه منسجم و هدف‌داری برای نیل به مقاصدی فراهم آمده است، اما حرکت مستمر و نظام‌مند این مجموعه در مسیر صحیح به مراقبت، بازبینی مداوم اجزا، و تطابق هر از چندگاه با اهداف آن مجموعه نیاز دارد. کتابخانه‌ها هم از این قاعده مستثنا نیستند. اینکه چرا یک کتابخانه به وجود می‌آید و چه خدماتی و با چه کیفیتی را باید به کاربران خود ارائه کند عمدتاً قبل از تشکیل روشن است. اما چگونه و با چه روش‌هایی می‌توان کتابخانه و بخش‌های مختلف

در عرصه کتابخانه، کتاب و فراهم‌آوری پیش آمده بود. در این عرصه حتی متناسب با تحولات، عبارات نیز دستخوش تغییر شده‌اند: "انتخاب کتاب"، خط‌مشی فراهم‌آوری"، "فراهم‌آوری منابع" و "مجموعه‌سازی" به "گسترش مجموعه" و "مدیریت گسترش مجموعه" تغییر یافته‌اند.

اجرائی برای بخش‌های مختلف یک کتابخانه، تمهیدی است که می‌توان در این زمینه به کار بست. در این مختصر به ضرورت تنظیم خط‌مشی برای مجموعه‌سازی و گسترش مجموعه کتابخانه و همچنین نکاتی که باید در تدوین آن در نظر گرفته شوند خواهیم پرداخت.

آیا خط‌مشی مکتوب برای گسترش مجموعه کتابخانه ضروری است؟

شاید بهتر باشد ابتدا تعریفی از گسترش مجموعه ارائه دهیم. تعریف مایکل گابریل^۲ تعریف نسبتاً خوبی است. به نظر او: «گسترش مجموعه در واقع فرایند تشکیل مجموعه کتابخانه به صورت نظام‌مند و در خدمت مطالعه، آموزش، پژوهش، تفریح و تفنن، و دیگر نیازهای کاربران است. این فرایند شامل: انتخاب یا عدم انتخاب منابع جاری و غیرجاری، طرح‌ریزی راهبردی منسجم برای فراهم‌آوری پیوسته منابع، و ارزیابی مجموعه برای تعیین میزان موفقیت می‌شود. مجموعه این تلاش‌ها در جهت رفع نیاز کاربران است» (۹: ۳).

اما چرا باید برای فرایند گسترش مجموعه خط‌مشی تهیه کرد؟ چه مزایایی بر این کار مترتب است؟ به طور حتم از دلایل مهم ضرورت یافتن خط‌مشی برای گسترش مجموعه‌ها انفجار اطلاعات و افزایش روزافزون دانش بشری است. پیدایش و رشد رشته‌های

سابقه خط‌مشی نویسی برای گسترش مجموعه

از چه زمانی نوشتن خط‌مشی برای فرایند مجموعه‌سازی و گسترش مجموعه مرسوم شده است؟ حقیقت این است که بسیاری از کتابخانه‌های بزرگ جهان براساس خط‌مشی مکتوب به وجود نیامده‌اند. کتابخانه‌های کنگره آمریکا، ملی انگلستان، و ملی فرانسه از بزرگ‌ترین مخازن دانش بشری‌اند. با وجود این دیر زمانی نیست که خط‌مشی مکتوب تهیه کرده‌اند. قدر مسلم افزایش حجم انتشارات و بودجه‌های محدود، کتابخانه‌ها را ملزم به انتخاب از میان دریای انتشارات کرد و این، احساس نیاز به تنظیم منشوری که انتخاب منابع را از اعمال سلیقه‌های شخصی مصون بدارد و جلوی رشد ناموزن مجموعه‌ها را تا حدودی بگیرد، آشکار ساخت. تعداد کتابخانه‌ها نیز رو به فزونی گذاشت و دیگر انتخاب کتاب در انحصار فردی با معلومات و کتاب‌شناس در کتابخانه یا خارج از آن یا مبتنی بر توافق داخلی صاحبان، هئیت امنا و متولیان نبود یا بهتر بگوییم ممکن نبود که باشد. تعیین محدوده عمل کتابخانه در انتخاب منابع راه‌چاره‌ای بود زائیده تحولاتی که

جدید و علوم بین‌رشته‌ای موجب تولید حجم عظیمی از دانش مضبوط شده است که گردآوری همه آنها در کتابخانه‌ها ممکن نیست و باید با دیدی تخصصی و بدون پیش‌داوری از میان این حجم تولیدات علمی آنهایی را که دارای بار اطلاعاتی قوی‌تری هستند برگزید. محدودیت و تغییرات مداوم در بودجه کتابخانه‌ها، گزینش از میان انبوه منابع را یک ضرورت غیرقابل انکار کرده است. خط‌مشی راهنمایی‌ست برای این گزینش که اگر درست تنظیم شود و اطلاعاتی را که باید در برداشته باشد؛ وسعت دامنه و قوت و ضعف مجموعه فعلی را ارزیابی می‌کند و چشم‌اندازی از شیوه گسترش مجموعه از حیث موضوع، محمل، حوزه‌های تاریخی و جغرافیایی، زبان و جزآن را با رعایت اولویت‌ها به نمایش می‌گذارد. مسلماً چنین فعالیتی باید در خدمت اهداف کوتاه و بلندمدت کتابخانه و سازمان مادر (در صورتی که کتابخانه مستقل نباشد) قرار داشته باشد. این اهداف نیز باید در خط‌مشی به روشنی تبیین شوند. با نگرشی در طول زمان، خط‌مشی ابزاری برای سنجش میزان موفقیت برنامه گسترش مجموعه در تحقق اهداف کتابخانه و سازمان در مقاطع مختلف زمانی و نسبت به دوره‌های پیشین خواهد بود. تبیین اولویت‌ها و باید‌ها و نبایدها در انتخاب یا عدم انتخاب، خرید، وجین، حفظ و نظایر آن اطلاعاتی ضروری و اساسی‌اند که برنامه‌ریزی بودجه کتابخانه و نحوه تخصیص بودجه براساس آنها انجام می‌شود. با حد و مرزهایی که در خط‌مشی برای تهیه منابع تعیین می‌شود. البته در صورتی که خط‌مشی با پشتوانه محکم، ابزار معیار در گسترش مجموعه به حساب آید. می‌توان تا حد زیادی از اعمال نشدن سلیقه‌های شخصی و رشد بی‌قواره مجموعه در موضوعاتی که مورد علاقه اشخاص است و نه در خدمت جامعه کاربران و اهداف سازمان، اطمینان حاصل کرد و حتی فعالیت‌های گسترش مجموعه را با آن سنجید.

خط‌مشی گسترش مجموعه به دلیل آشکارسازی اهداف سازمان کمک می‌کند تا دیگر بخش‌های کتابخانه نظیر فهرستنویسی، حفاظت و نگهداری و نیز برنامه‌ریزی هماهنگ باشند. خط‌مشی مکتوب می‌تواند نقش‌های دیگری نیز در سازمان کتابخانه ایفا کند. برای مثال ابزاری برای ارتباط جمعی در کتابخانه باشد.

به‌ویژه اشتراک منابع از آن جمله است. مخلص کلام آنکه به قول گورمن^۳ «خط‌مشی متن یک طرح، یک برنامه است. تهیه یک خط‌مشی وسیله‌ایست برای خودآزمایی و خوداندیشی که امروزه برای رشد منطقی و منسجم مجموعه‌ها ضروری‌ست هر کاری در کتابخانه روزمره و یکنواخت می‌شود و روزمرگی بینش را می‌گیرد...» (۱۰: ۵). برای احتراز از روزمرگی در گسترش مجموعه باید با بازنگری مداوم در اهداف کتابخانه یا سازمان و تطبیق خط‌مشی با اهداف، تصمیم‌ها و اقدامات؛ مجموعه‌ای هدفدار تدارک دید و در ضمن کارآمدی مجموعه را نیز به‌طور مرتب سنجید.

محتوا و ساختار خط‌مشی گسترش مجموعه
پس از بررسی مسائلی که باید در خط‌مشی مطرح شوند و ضرورت مکتوب کردن خط‌مشی باید به فنون و روش‌هایی پرداخت که مفاهیم و عناصر خط‌مشی را در قالب الفاظ درمی‌آورند. به‌طور قطع هر کتابخانه با توجه به بافت منحصر به فرد خود با دیگر کتابخانه‌ها فرق دارد. به همین دلیل خط‌مشی گسترش مجموعه هر کتابخانه که با توجه به مقتضیات و خصوصیات آن کتابخانه تدوین و تنظیم می‌شود، مختص همان کتابخانه است و نسخه‌ای مشترک نیست که بتوان آن را برای همه کتابخانه‌ها حتی با

فصلنامه کتاب ۶۱ (بهار ۱۳۸۴)

خط‌مشی گسترش مجموعه به دلیل آشکارسازی اهداف سازمان کمک می‌کند تا دیگر بخش‌های کتابخانه نظیر فهرستنویسی، حفاظت و نگهداری و نیز برنامه‌ریزی هماهنگ باشند. خط‌مشی مکتوب می‌تواند نقش‌های دیگری نیز در سازمان کتابخانه ایفا کند. برای مثال ابزاری برای ارتباط جمعی در کتابخانه باشد. از این حیث خط‌مشی برای کاربران، مدیران و کارمندان سازمان

شناخت و بهترین و مناسب‌ترین را برگزید. استفاده از تجربیات موفق دیگران نیز معقول به نظر می‌رسد. همان گونه که پیشتر گفتیم گروه مجموعه‌سازی و گسترش مجموعه ایفلا، انجمن کتابداران امریکا و گروه کتابخانه‌های پژوهشی نیز در این زمینه راهنماهایی تهیه کرده‌اند. از بررسی و مطالعه این راهنماها و آثار دیگری که در زمینه نحوه تدوین و تنظیم خط‌مشی گسترش مجموعه به نگارش درآمده‌اند و نیز متن خط‌مشی‌هایی که تاکنون تهیه شده است می‌توان محتوا، خطوط کلی و ساختار مشترک و ممکن را استخراج کرد.

مقدمه

طبیعی‌ست که اولین عبارات خط‌مشی به فلسفه وجودی سازمان، کتابخانه، و وظایف و اهداف آن اختصاص داشته باشد، اهدافی که فعالیت‌های گسترش مجموعه با آنها سنجیده می‌شود و میزان موفقیت این فعالیت‌ها به میزان دستیابی به آنها یا تسهیل در رسیدن به آنها بستگی دارد. مخاطبان خط‌مشی، جامعه کاربران کتابخانه و کسانی که مجموعه کتابخانه باید در خدمت آنها باشد نیز باید ذکر شوند. آنچه گردآوری می‌شود و آنچه نمی‌شود به صورت کلی؛ طرح‌ها و برنامه‌هایی که کتابخانه و سازمان مادر در آنها شرکت دارند و گسترش مجموعه باید در خدمت آنها باشد؛ موافقت‌های همکاری که فراهم‌آوری را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ مبادله و اهدا؛ و نگاهی کوتاه بر بودجه‌ریزی کتابخانه مواردی هستند که می‌توان در این قسمت به طور خلاصه و با عباراتی صریح و مجمل بیان کرد. جهت‌گیری‌های کتابخانه در گسترش مجموعه، مواردی نظیر تمرکز بر فراهم‌آوری منابع جاری یا وجود دیدگاه گذشته‌نگر در فراهم‌آوری، سیاست کتابخانه در حفظ و مرمت یا وچین نیز در این بخش ذکر می‌شوند.

مرور مجموعه و خط‌مشی فراهم‌آوری

بخش اصلی خط‌مشی گسترش مجموعه بیان ویژگی‌ها و تراکم منابعی‌ست که کتابخانه قصد دارد گردآوری کند. لازمه این امر داشتن دیدی صحیح و واقع‌بینانه از ابعاد، وسعت، موضوعات، زمان‌ها و دیگر ویژگی‌های مجموعه فعلی‌ست. چنین شناختی با ارزیابی مجموعه حاصل می‌شود. ارزیابی مجموعه روش‌ها و سازوکارهای خاصی دارد که بعضی کمی، بعضی دیگر کیفی

خصوصیات مشترک فراوان تجویز کرد. اما در نگارش خط‌مشی باید نکاتی را رعایت کرد. از مهم‌ترین نکات رعایت یکدستی در الفاظ و اصطلاحات است. به کار بردن اصطلاحات یکدست و استاندارد، هماهنگ و عام میان سازمان‌های مختلف فهم شرایط کتابخانه و مفاهیم خط‌مشی را برای همه آسان‌تر می‌کند. ساختار خط‌مشی نیز باید از انسجام و نظم منطقی برخوردار باشد. اما آیا راهنمایی برای تدوین خط‌مشی گسترش مجموعه وجود

نمی‌توان ساختار کاملاً مشخصی برای خط‌مشی گسترش مجموعه پیشنهاد کرد، گرچه می‌توان ساختارهای کهن را ارائه کرد. به کارگیری هر ساختاری ممکن است. آن ساختار که بهتر به کار کتابخانه شما می‌آید بهترین است.

دارد؟ در این حوزه مؤسسات پرسابقه و تخصصی کتابداری مانند انجمن کتابداران امریکا⁴ و گروه کتابخانه‌های پژوهشی⁵، راهنماهایی تدوین کرده‌اند که بعدها اصول به کار برده شده در این راهنماها توسط دیگر کتابخانه‌ها و مؤسسات اخذ و در کشورهای مختلف با مقتضیات محلی تطبیق داده شده است. ایفلا نیز راهنمایی در این باره تهیه کرده است که در سایت این سازمان قابل دسترسی است (۱۱). این راهنماها تفاوتی از حیث اصول و ساختار ندارند و فقط در بعضی عناصر مانند کدهای زبان و سطوح گردآوری با هم متفاوتند. شاید این گفته الیزابت فوتاس⁶ کاملاً درست باشد که «نمی‌توان ساختار کاملاً مشخصی برای خط‌مشی گسترش مجموعه پیشنهاد کرد، گرچه می‌توان ساختارهای کهن را ارائه کرد. به کارگیری هر ساختاری ممکن است. آن ساختار که بهتر به کار کتابخانه شما می‌آید بهترین است» (۸: ۸).

در واقع این باور از نوعی تفکر عملگرا و کارایی سنج نشأت می‌گیرد. در جزئیات امور کتابخانه هرگز نباید از نظر دور داشت که هر حرکتی باید با میزان کارایی آن حرکت در خدمت‌رسانی به مصرف‌کننده اطلاعات سنجیده شود. به همین دلیل باید اصول، فنون و روش‌های گوناگون را

اطلاعاتی ارائه شده تفاوت چندانی با هم ندارند. فرق اصلی در نحوه چینش اطلاعات و دستیابی سریع‌تر به ویژگی‌های هر موضوع یا گروه موضوعی است. خصوصیت مهم دیگر الگوی فراگیر ارائه رقمی و دسته‌بندی شدن اطلاعات کیفی و محتوایی مجموعه فعلی و فعالیت گسترش مجموعه است. مرور مجموعه (که چکیده و ماحصل کار ارزیابی مجموعه است) و خط‌مشی گسترش مجموعه با هر الگویی که بیان شوند یک تفاوت اساسی دارند. مرور مجموعه ارائه تصویری از وضعیت موجود است ولی خط‌مشی باید و نبایدها را روشن می‌کند. به موجود قناعت نمی‌کند بلکه بر پایه آنچه هست چشم‌اندازی از آنچه باید بشود به نمایش می‌گذارد.

الگوی فراگیر چیست؟

همان‌طور که پیشتر گفتیم این الگورا گروه کتابخانه‌های پژوهشی امریکا ابداع کرده است. الگوی فراگیر در واقع گزارشی خلاصه و فراگیر از مجموعه یا از فعالیت گسترش

مرور مجموعه ارائه تصویری از وضعیت موجود است ولی خط‌مشی باید و نبایدها را روشن می‌کند. به موجود قناعت نمی‌کند بلکه بر پایه آنچه هست چشم‌اندازی از آنچه باید بشود به نمایش می‌گذارد.

دسته‌ای نیز ترکیبی از این دو هستند. استخراج، بررسی و مقایسه آماری موجودی مخازن؛ فهرست قفسه‌ها^۷ و موضوعات و تعیین موجودی در هر موضوع؛ تعیین سطح گردآوری در هر موضوع؛ زبان منابع و مقایسه مجموعه با انواع فهرست‌ها و کتابشناسی‌های موضوعی و استانداردهای کتابخانه‌ای از روش‌های ارزیابی مجموعه هستند. ارزیابی مجموعه خود مبحثی مفصل است و مجالی دیگر برای بررسی می‌طلبد. منابع بسیاری نیز در این زمینه وجود دارد که می‌توان به آنها مراجعه کرد (۷؛ ۹؛ ۱۰).

برای ارزیابی مجموعه و تبیین خط‌مشی گسترش مجموعه الگویی به نام الگوی فراگیر^۸ وجود دارد که اولین بار گروه کتابخانه‌های پژوهشی امریکا آن را تدوین کرد و بعد دیگر مؤسسات و کتابخانه‌ها گاه با تغییراتی - آن را همچون استاندارد برای ارزیابی مجموعه‌های موجود و تعیین سطوح فراهم‌آوری در فعالیت گسترش مجموعه به کار بردند. در واقع برای معرفی مجموعه فعلی (پس از ارزیابی) و تبیین خط‌مشی گسترش مجموعه استفاده از دو ساختار متفاوت ولی از حیث محتوا بسیار شبیه به هم ممکن است: ساختار روایی^۹؛ و الگوی فراگیر. ساختار روایی بیان موضوعات و محمل‌های اطلاعاتی و دیگر ویژگی‌ها با شکل طبیعی از لحاظ انشاء است، ولی در الگوی فراگیر اطلاعات در ساختاری منظم و سازمان یافته بیان می‌شود. در این دو روش اغلب محتوای

مجموعه است. گزارش مجموعه بر پایه ارزیابی آن ارائه می‌شود ولی گزارش فعالیت‌های گسترش مجموعه سطوح گردآوری و ویژگی‌های مطلوبی است که همه کارها برای تحقق آنها باید انجام شود.

الگو براساس نمای موضوعات مجموعه شکل می‌گیرد، البته چکیده موضوعات، تقسیمات موضوعی ممکن است کلی و یا تفصیلی (براساس نیاز کتابخانه) باشند و برای هر گروه موضوع ویژگی‌هایی از قبیل نوع منابع، سطح، زبان، جامعه کاربران و توضیحات لازم دیگر ذکر می‌شود. معمولاً باید از نظام موضوعی و رده‌بندی مورد استفاده کتابخانه برای تعیین تقسیمات موضوعی استفاده کرد. معمولاً این تقسیمات، خلاصه شده موضوعات و رده‌های مورد استفاده کتابخانه است و تعداد تقسیمات بسته به نیاز کتابخانه و وسعت مجموعه است.

تقسیمات موضوعی کتابخانه‌های منطقه شمال غربی اقیانوس آرام^{۱۰} از مهم‌ترین و رایج‌ترین این الگوها در کشورهای امریکای شمالی و اروپاست که خود ۴ شیوه تقسیم موضوعی را ارائه می‌کند:

۲۰ تقسیم موضوعی عمده کنگره برای کتابخانه‌های کوچک و غیرتخصصی، ۲۰۰ تقسیم موضوعی مناسب برای کتابخانه‌های دانشسراها، ۵۰۰ تقسیم موضوعی مناسب برای کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی و ۵۰۰۰ تقسیم موضوعی برای کتابخانه‌های پژوهشی و بزرگ (۹: ۲۳۵؛ ۷: ۷۸). برای کتابخانه‌هایی که از رده‌بندی دیویی استفاده می‌کنند جدولی برای تبدیل شماره‌های این رده‌بندی به رده‌بندی کنگره تنظیم شده است (۹: ۲۳۶).
مقابل هر گروه موضوعی سطوح گردآوری منابع یا شاخص‌های ابعاد مجموعه^{۱۱} قید می‌شود. این شاخص‌ها در واقع ارقامی هستند که میزان فعالیت کتابخانه را در فراهم‌آوری منابع در هر گروه موضوعی نشان می‌دهند. برای این سطوح یا شاخص‌ها، کدبندی‌هایی شده که رایج‌ترین آنها کدهای گروه کتابخانه‌های پژوهشی است:

۰. خارج از محدوده (هیچ منبعی در این موضوع گردآوری نمی‌شود)؛

۱. کمترین اطلاعات؛

۲. اطلاعات پایه؛

۳. مطالعه یا کمک آموزشی؛

۴. پژوهشی؛

۵. فراگیر (۱۱: ۸ و ۹).

زبان منابع نیز از ویژگی‌هایی است که در فراهم‌آوری باید به آن توجه داشت. کدهای زبان که توسط گروه کتابخانه‌های پژوهشی ارائه شده‌اند به قرار زیرند:

E: منابع عمدتاً به زبان انگلیسی گردآوری می‌شوند. هیچ یا مقدار کمی از منابع در مجموعه به زبان خارجی گردآوری می‌شود؛

F: گزیده‌ای از منابع به زبان‌های خارجی به منابع انگلیسی زبان افزوده می‌شوند؛

W: انتخاب منابع به همه زبان‌ها؛

Y: منابع به یک زبان غیرانگلیسی گردآوری می‌شوند. در مجموع تمرکز بر گردآوری منابع به زبان بومی منطقه است (۹: ۲۴۳).

کتابخانه‌های مناطق گوناگون جهان می‌توانند بر حسب نیاز خود، تعاریف و کدهای زبانی را تغییر دهند. مثلاً انجمن کتابخانه‌های پژوهشی کانادا^{۱۲} این کدها و تعاریف را منطقه‌ای کرده و مناسب با شرایط کشور کانادا (به دلیل استفاده از زبان فرانسوی) تغییر داده است (۹: ۲۴۲-۲۴۳). شبکه کتابخانه‌های غربی^{۱۳} نیز الگوی زیر را ارائه کرده که در همه مناطق جهان قابل استفاده است:

P: زبان اصلی یک کشور اولویت دارد... حجم بسیار اندکی یا عدم فراهم‌آوری به زبان‌های دیگر؛

S: گزیده‌ای از دیگر زبان‌ها علاوه بر زبان اصلی؛

W: انتخاب گسترده‌ای از دیگر زبان‌ها؛

X: عمده منابع به یک زبان خارجی غیر از زبان بومی منطقه (۱۱: ۵).

ممکن است انواع منابع، یا به تعبیر دیگر انواع محمل‌های اطلاعاتی که مورد علاقه خاص کتابخانه هستند و نیز گروه‌های مهم کاربران را ذیل هر تقسیم موضوعی ذکر کرد. اشاره به موارد دیگری نظیر موافقتنامه‌های همکاری با دیگر کتابخانه‌ها، محدوده تاریخی و جغرافیایی و هر توضیح دیگری که ضروری باشد، ذیل هر گروه موضوعی ممکن است. دو نمونه ارائه شده، برگرفته از مأخذ ۱۲، نمونه برگه‌های گردآوری اطلاعات برای تنظیم پیش‌نویس خط‌مشی گسترش مجموعه است. این برگه‌ها را می‌توان متناسب با اطلاعات مورد نیاز و مقتضیات کتابخانه تنظیم کرد.

10. Passific Northwest

11. Collecting levels or collection dipth indicators

12. Canadian Association of Research Libraries

13. Western Library Network

Appendix 1: Sample Profile Sheet

UNIT	SELECTOR	COLLECTING LEVEL CODES					LANGUAGES CODES		OTHER QUALIFYING FACTORS				PRIMARY RESPONSIBILITY		
		X	Y	Z	A	B	C	D	CHRONOLOGICAL		GEOGRAPHICAL			FORM	ASPECT
									EXCLUSIONS	STRENGTHS	EXCLUSIONS	STRENGTHS			
L.C. CLASS	DESCRIPTOR														
F100-1170	History: British America, Canada														
F120-1392	History: Mexico														
F140-1419	History: Latin America (General)														
F120-1371	History: Central America														
F160-2151	History: West Indies														
F215-2163	History: Caribbean Area														
F200-3799	History: South America														
G1-890	Geography (General)														
G100-3102	Atlas														
G160-9980	Maps														
GA1-87	Mathematical Geography														
GA100-1999	Cartography														
GB	Physical Geography														
GC	Oceanography														
CF	Anthropogeography														
GN1-293	Physical Anthropology														
GN307-689	Ethnology and Ethnography														
GN100-871	Prehistoric Archaeology														
GR	Folklore														
GT	Manners and Customs (General)														
GV1-198	Recreation														
GV201-353	Physical Training														
GV157-177	Sports														
GV1200-1170	Games and Athletics														

Appendix 2: Sample Page from Draft Policy Summary

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY	THE GENERAL LIBRARY	COLLECTION DEVELOPMENT POLICY	CLASSIFIED ANALYSIS
LOCATION	LEVEL OF EXISTING COLLECTIONS	COLLECTING POLICY LEVEL	LANGUAGES NOTES COOPERATIVE RELIANCE
GA1 TO 87 - MATHEMATICAL GEOGRAPHY			
*MAIN	3	3	ALL
REFE	3	3	ALL
UNDE	4	4	ENGL
GA100 TO 1999 - CARTOGRAPHY			
BANC	2	2	ALL Within Bancroft area and time scope. Current focus on historical emphasis
EART	4	3	ALL
*MAIN	3	3	ALL
MAPS	4	4	ENGL+ ENGL
UNDE	4	4	ENGL
GB - PHYSICAL GEOGRAPHY			
BANC	4	4	ALL Within Bancroft area and time scope. Emphasis on Geomorphology
*EART	2	2	ENGL+ ENGL
EAST	5	4	EAST
ENGI	3	2	ALL Coastal Geomorphology, Hydrology, Landscape Architecture Applications
ENVI	3	3	ENGL+ ENGL
*MAIN	2	2	ALL Exception: Current English language material collected by EART.
REFE	3	2	ALL
UNDE	5	5	ENGL

ممکن است برگه‌ای برای گردآوری اطلاعات مربوط به ارزیابی مجموعه فعلی و برگه‌ای دیگر برای حد مطلوب فراهم‌آوری (خط‌مشی فراهم‌آوری) تهیه کرد. این امکان نیز وجود دارد که برگه‌ها طوری تنظیم شوند که در مورد هر ویژگی وضعیت مجموعه موجود و وضعیت مطلوب مشخص شود. از اطلاعات این برگه‌ها در تنظیم خط‌مشی استفاده می‌شود. آشکار است که برای دسترسی سریع‌تر به محتوا، تهیه نمایه‌های کارآمد ضروری است.

منابع الکترونیکی و خط‌مشی گسترش مجموعه

با رشد روزافزون منابع الکترونیکی این سؤال به ذهن خور می‌کند که سیاست‌های کتابخانه درباره این گونه منابع، چگونه در خط‌مشی گسترش مجموعه آنها منعکس می‌شود؟ آیا اصولاً در عصری که جهان حرکت شتابنده‌ای به سوی کتابخانه‌های مجازی و دسترسی همگانی و پیوسته به اطلاعات از طریق اینترنت را در پیش گرفته، تدوین خط‌مشی مکتوب معنایی خواهد داشت؟

می‌توان به جد ادعا کرد که هیچ کس در لزوم سیاست‌گذاری در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در خصوص منابع اطلاعاتی و نحوه خدمات‌رسانی آنها شک ندارد. آنچه با فرا رسیدن عصر اطلاعات رقومی دوباره مورد بحث قرار گرفته است، تجدید نظر در بعضی اصول، عناصر و اصطلاحات گسترش مجموعه است. قدر مسلم منابع اطلاعاتی چاپی هرگز - یا دست‌کم به این زودی‌ها - از گردونه استفاده خارج نخواهند شد و تا مدت‌ها پا به پای منابع الکترونیک به حیات خود ادامه خواهند داد. بگذریم از اینکه بسیاری از منابع الکترونیکی باز تولید همان منابع چاپی خواهند بود که برای حفاظت و سهولت در دسترسی به قالب رقومی در خواهند آمد. افزون بر این نباید فراموش کنیم جهانی که در آن به سر می‌بریم جهان حقایق متناقض است. فناوری جدید بیشتر در کنار عقب ماندگی‌هایی رخ می‌نمایند که تا مدت‌ها راه‌چاره‌ای برای رفع آنها وجود نخواهد داشت. در مناطقی که برخلاف وجود بهترین و پیشرفته‌ترین ره‌آوردهای فناوری جدید، کتابخانه‌هایی به دشواری از کمترین امکانات - چند قفسه با تعدادی کتاب - استفاده می‌کنند. در جهانی چنین متناقض بهترین راه انطباق و انعطاف در مقابل نوآوری‌ها با در نظر گرفتن واقعیت‌های موجود است. آنچه برخلاف رواج روزافزون

منابع الکترونیکی تاکنون در حیطه اصول گسترش مجموعه و خط‌مشی نویسی به بحث و تجدید نظر گذاشته شده فقط در حدی است که این روش‌شناسی قابل تعمیم به منابع الکترونیکی نیز باشد، در واقع به فعالیت‌های گسترش مجموعه از منظر «دسترسی» به منابع نگریسته شود تا صرف گردآوری. همان‌طور که کلایتون^{۱۴} و گورمن به درستی اظهار کرده‌اند در واقع نفس ارزیابی را نمی‌توان از موجودیت مجموعه - چه واقعی باشند و چه مجازی - جدا کرد. هر مجموعه‌ای به ارزیابی از حیث کارآمدی در مقایسه با اهدافی که باید تحقق پذیرند نیاز دارد و اولین چیزی که در الگوی فراگیر باید تغییر یابد یا تکمیل شود، دیدگاه ارزیابی از حیث کارآمد بودن است و نه از حیث افزایش طول و عرض کتابخانه. باید بسنجیم که کتابخانه تا چه حد دسترسی به اطلاعات منابع را فراهم می‌آورد و نه صرفاً دسترسی به خود منابع؛ «پس آنچه مورد نیاز است، بازنگری سطوح در الگوی فراگیر است. سطوح باید درجه قابل دسترس بودن اطلاعات رقومی را بیان کنند» (۶: ۲۵۵). این دو معتقدند: «کافی است در الگوی فراگیر تغییرات یا انطباقات لازم برای منابع الکترونیکی به وجود آید». آنها در الگوی فراگیر "سطوح دسترسی" را به جای "سطوح منابع موجود" پیشنهاد کردند تا این الگو قابل استفاده برای تعیین سطح منابع الکترونیکی و غیر الکترونیکی باشد (۶: ۲۵۶-۲۵۷). ایجاد تغییر در ابزارهایی نظیر الگوی فراگیر یک پیشنهاد است. اما به نظر ایوانز^{۱۵} در خصوص منابع الکترونیکی دو شیوه را می‌توان در پیش گرفت:

«۱. آنها را در فهرست سایر انواع منابع کتابخانه‌ای گنجانند و ویژگی‌ها و سطح فراهم‌آوری خاص آنها را ارائه کرد. ۲. به دلیل تفاوت‌هایی که این منابع با سایر انواع منابع کتابخانه‌ای دارند و تغییرات فراوان روزمره در وب سایت‌ها و پایگاه‌های اینترنتی، خط‌مشی فراهم‌آوری آنها نیاز به بازنگری پیوسته و سریع خواهد داشت. پس بهتر است خط‌مشی جداگانه‌ای برای این دسته از منابع تهیه شود. با این کار هم از پیچیده شدن خط‌مشی اصلی جلوگیری می‌شود و هم به دلیل بازنگری‌های ضروری و مکرر، بافت خط‌مشی اصلی بر هم نخواهد خورد» (۷: ۸۴). در تهیه خط‌مشی فراهم‌آوری و گسترش مجموعه منابع الکترونیکی باید به نکات زیر توجه کرد:

14. Clayton
15. Edward Evans

کلام آخر

تهیه و تنظیم خط‌مشی، کاری‌ست نه دشوار و نه آسان. تعیین حدود و انتظام نظری و عملی در امور، در عین انعطاف‌پذیری و تطابق با شرایط روز باید برای کتابداران – که خود به نحوی از دست‌اندرکاران طبقه‌بندی و اداره دانش فزاینده بشرند – به صورت عادت درآید. برای آشنا شدن با طرز تهیه و تنظیم خط‌مشی، علاوه بر دانستن اصول و روش‌هایی که دیگران تجربه کرده‌اند، شاید بهترین راه خواندن خط‌مشی‌هایی باشد که دیگر کتابخانه‌ها نوشته‌اند. گردآوری نمونه‌های خوب و منسجم خط‌مشی گسترش مجموعه و یا بخش‌هایی از آنها که به خوبی تنظیم شده است، کاری‌ست که کاربرد فراوان خواهد داشت. در هر صورت نباید فراموش کرد که همه فعالیت‌های یک کتابخانه یا یک مرکز اطلاع‌رسانی باید معطوف به رساندن اطلاعات به کاربران باشد و بهترین شیوه همواره کارآمدترین آنهاست. ابزار و روش‌های پیشرفته امروزین همواره باید با مقتضیات محلی و منطقه‌ای منطبق و هماهنگ شوند تا در خدمت کاربران آن منطقه درآیند. این پیش‌فرض‌ها را همواره باید در اداره مجموعه کتابخانه و گسترش مجموعه پیش چشم قرار داد تا از کتابخانه به معنای واقعی استفاده شود و از آن به مثابه مکانی که در هر حال باید وجود داشته باشد یاد نشود.

منابع

۱. سنایی، علی. مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها، ج ۱: انتخاب مواد کتابخانه‌ای. ویرایش ۲. تهران: سمت، ۱۳۸۰.
2. "Acqweb's Directory of Collection Development policies on the Web". 1994-2000. [on-line]. Available: <http://acqweb.library.vanderbilt.edu/acqweb/cd-policy.html>
3. American Library Association. Reference and adult services division. Collection development & evaluation section. Collection development policies committee. "Electronic information access format, Collection policy elements". Rev. 1994. [on-line]. Available: <http://academic.scranton.edu/organization/codes/chlst.html>
4. Anderson, Joannes S. (ed). *Guide for written collection policy statements*. 2nd ed. Chicago IL: American Library Association, 1996.
5. Arizona State Library. Collection development

۱. تعریف الفاظ نظیر لوح فشرده نوری، دی.وی.دی، پیوسته و نظایر آنها؛
۲. ارتباط این منابع با دیگر منابع کتابخانه‌ای (بازتولید الکترونیکی و جایگزینی منابع چاپی یا تهیه به عنوان منابع مستقل)؛
۳. جامعه کاربران، شرایط و قوانین استفاده؛
۴. ضوابط انتخاب نرم‌افزارها و گروه انتخاب‌کننده؛
۵. محتوای اطلاعاتی، محدوده تاریخی و جغرافیایی تحت پوشش، جاری بودن؛
۶. ملاحظات سخت‌افزاری و پشتیبانی‌های فنی؛
۷. هزینه‌های مربوط به فراهم‌آوری منابع، سخت‌افزارهای مورد نیاز و کارکنان متخصص؛
۸. اجاره، اشتراک، دسترسی از طریق خدمتگر^۴، بایگانی و حفاظت این منابع؛
۹. همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در خصوص منابع الکترونیکی؛
۱۰. ضوابط مربوط به حق مؤلف؛
۱۱. سیاست‌های خاص در قبال استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی خاص برای گروه‌های مختلف کاربران (کودکان، نوجوانان و نظایر آنها) (۳-۱-۳: ۷: ۸۵).

تصویب، به کارگیری، بازنگری

لازمه تهیه و تنظیم خط‌مشی، مانند هر برنامه دیگری، گردآوری اطلاعات صحیح و مناسب و برنامه‌ریزی‌ست. تعیین کسانی که کار گردآوری اطلاعات لازم را انجام می‌دهند، تنظیم جدول زمانی، رعایت انضباط و هماهنگی‌های لازم سازمانی برای تصویب پیش‌نویس مراحل مختلف، فرایند تنظیم خط‌مشی را تشکیل می‌دهند. باید تمهیدات لازم را اندیشید تا خط‌مشی‌یی که توسط هیئت امنای هر گروهی که وظیفه و اختیارات آنها را دارد، به تصویب می‌رسد، در عمل نیز به کار گرفته شود. تعیین جدول زمانی بازنگری نیز ضروری‌ست. بازنگری در فواصل زمانی معین با توجه به تغییراتی که در شرایط سازمانی، اهداف، امکانات، بودجه و مانند آنها پیش می‌آید، اجرا می‌شود. خط‌مشی در واقع چارچوب رشد برنامه‌ریزی شده کتابخانه است، پس باید بازبینی شود تا کارایی خود را از دست ندهد.

12. Kachel, Debra E. "The written collection development policy". in *Collection assessment and management for school libraries, Preparing for cooperative collection development*. Westport, conn.: Greenwood. 1997, pp: 53 – 70.

13. National Library of Canada. "Collection development policy for electronic Material". [on – line]: Available: [http:// collection.nlc – bnc. ca/](http://collection.nlc-bnc.ca/)

14. Schamber, Linda. "Library collection development in an electronic age". *ERIC DIGEST*. 1996.[on – line]: Available: [http:// www.ericfacility.net/eric_digests/1ed.322467. html](http://www.ericfacility.net/eric_digests/1ed/322467.html).

15. Sherrer, Jahannah. "Collection development in the Revolutionized environment". in *The National electronic library: a guide to the future for library managers*. edited by Gary M. Pikin. Westport, conn.: Greenwood Press, 1996, pp: 125-137.

16. University of Oregon libraries. "Collection development policy for Internet resource". 2003. [on – line]: Available: [http:// darkwing. uoregon.edu/~chadwelf/ intesele. htm](http://darkwing.uoregon.edu/~chadwelf/intesele.htm).

17. White, Gary W. Grawford; Gregory A. "Developing on electronic information resources collection development policy". *Collection Building*, Vol. 16, No.2 (1997): 53-57.

training. "Collection development policies". [on – line]. Available: [http:// www. dlapr. lib.az.us/cdt/ colldev.htm](http://www.dlapr.lib.az.us/cdt/colldev.htm)

6. Clayton, Peter; Gorman, G. E. "Updating conspectus for a digital age". *Library Collection, Acquisitions & technical services*, No.26 (2002):253-258.

7. Evans, Edward G. *Developing library and information center collection*. with assistance of Margaret R. Zarnosky. 4 th ed. Englewood, colo.: Libraries Unlimited, Inc, 2000.

8. Futas, Elizabeth,(ed). *Collection development policies and procedures*. 3rd ed. phoenix, Ariz.:Dryx, 1995.

9. Gabriel, Michael R. *Collection development and collection evaluation: a source – book*. Lanham, Md. & London: The Scarcrow Press, 1995.

10. Gorman, G.E; Howes, B. R. *Collection development for libraries*. London: Bowker – Saur, 1991.

11. International Federation of Library Association and Institutions, Section on Acquisition and Collection Development, "Guidelines for a collection development policy using the conspectus model". 2001.[on – line]: Available: [http:// www. ifla.org/vll/s14/nd/1/ gcdp.e.pdf](http://www.ifla.org/vll/s14/nd/1/gcdp.e.pdf).

تاریخ دریافت: ۱۳۸۲/۳/۲۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی